पुत्रो द्रविणकादयः" भाग०६।६।१२श्लो० द्रविण+स्वार्थे क। २द्रविणशब्दार्थे न०।

द्रविणनाशक न० द्रविणं नाशयति नाशि—ल्यु। शोभाञ्जने शब्दरत्ना० तत्सेवने धननाशकत्वात्तस्य तथात्वम् अतः स्मृतौ शोभाञ्जनभक्षणनिषेधोदृष्टफलकएव।

द्रविणप्रद त्रि० द्रविणं प्रददाति प्र+दा—क। १धनदायके २विष्णौ पु०। तस्य वाञ्छितप्रदत्वात् तथात्वम् "सुधन्वा खण्डपरशुर्दारुणो द्रविणप्रदः" विष्णुस० वाञ्छितप्रदत्वेन तस्य तथात्वम् भाष्ये उक्तम्।

द्रविणस् त्रि० द्रविणमिच्छति लालसायां क्यचि सुक् द्रविणस्यति ततः सम्प० भावे क्विपि अतो लोपे क्वौ लुप्ते न स्थानिवद्भवतीति यलोपः। धनेच्छायाम् "द्रविणोदा द्रविणसः ग्रावहस्तासः" ऋ०१।१५।७ भाष्ये च उक्ता व्युत्पत्तिर्दर्शिता। "द्रविणस्वन्त इह सन्त्विन्दवः" ऋ० ९।८५।१ "द्रविणस्वन्तो धनवन्तः" इति भाष्योक्तेः द्रविणश्शब्दात् कर्मसाधनात् धनवचनात् मतुप्।

द्रविणस्यु त्रि० द्रविणमात्मनो लालसयेच्छति क्यचि सुक् द्रविणस्य—उन्। लालसया धनकामिनि "द्रविणस्युर्द्रविणसश्चकानः" ऋ०१०।६५।१६ "छन्दस्येव द्रुवरस्युद्रविणस्युः" इत्यादिना पा० क्यचि निपातनम्। लोके तु द्रविणीयुरित्येव।

द्रविणोदस् त्रि० १धनदातरि "द्रविणोदाः धनप्रदम्" ऋ०१।१५।७ "धनप्रदोऽग्निः सोमं पिबत्विति शेषः। तमेतं मन्त्रं यास्क एवं निर्वक्ति। नि०८।१ "द्रविणोदाः कस्माद्धनं द्रविणमुच्यते यदेनदभिद्रवन्ति बलं वा द्रविणं यदेनेनाभिद्रवन्ति तस्य दाता द्रविणोदास्तस्यैषा भवति। द्रविणोदा द्रविणस" इत्यादि। सोऽयं यास्कोक्तो निर्वचनप्रपञ्चस्तस्मिन्नेव ग्रन्थेऽवगन्तव्यः। द्रविणोदाः। "द्रुदक्षिभ्यामिनन्" उ०२।५१। नित्त्वादाद्युदात्तो द्रविणशब्दः। तद्ददातीति द्रविणोदाः। "क्विप् चेति" पा० क्विप्। पूर्वपदस्य संकारोपजनश्छान्दसः रुत्वोत्त्वे। कृदुत्तरपदप्रकृतिस्वरत्वम्। देवविशेषणत्वेनैकवाक्यतापक्षे द्वितीयायाः स्यादेशः। अथ वा द्रविणमात्मन इच्छन्ति द्रविणस्यन्ति। सुप आत्मनः क्यच्। "सर्वप्रातिपदिकेभ्यो लालसायां सुग्वक्तव्यः" वार्ति० क्यचि परतः सुगागमः। द्रविणस्यतेः सम्पदादित्वाद्भावे क्विप्। अतोलोपः। "क्वौ लुप्तं न स्थानिवद्भवति" पा० इति तस्य स्थानिवत्त्वप्रतिषेधाद्यलोपः। एवं द्रविणस् शब्दो धनेच्छावचनः। द्रविणेच्छां दस्यति यथेष्टधनप्रदानेनोपक्षपयतीत्यर्थे दसु उपक्षये इत्यस्मादन्तर्भावितण्यर्थात् "क्विप् चेति" पा० क्विप्। एवं द्रविणोदःशब्दः सकारान्तो भवति। तथा द्राविणोदसाः प्रवादा भवन्तीति नैरुक्तो व्यवहार उपपद्यते। अतो द्रविणोदस् शब्दो भिन्नवाक्यत्वे स्वार्थे प्रथमा एकवाक्यत्वे तु व्यत्ययेन द्वितीया भवति। द्रविणस इत्यत्रापि वाक्यभेदपक्षे द्रविणसः सोमस्येत्यर्थे न उकारोपजनश्छान्दसः। आद्युदात्तत्वं तु नियमेन स्थितम्। ऋत्विग्विशेषणत्वेनैकवाक्यत्वपक्षे तु क्यजन्तात् क्विप्। अतो लोपादि पूर्ववत्। अत्र द्रविणोदाशब्दोऽपि तत्रार्थे। २अग्नौ च "द्रविणं धनमित्युक्तं बलञ्च द्रविणं स्मृतम्। ददाति तद्भवानेव द्रविणोदास्ततोभवान्" वराहपु०।

द्रवित्नु त्रि० द्रु—गतौ इत्नु। गतिशीले "शविष्ठस्य द्रवित्नवः" ऋ०८।७४।१४। "रथममृतस्य द्रवित्नुम्" ऋ० १०।११।९

द्रव्य न०द्रोर्विकारः द्रोरिति यत् "द्रव्यञ्च भव्ये" पा०निपा०। १पित्तले २वित्ते ३पृथिव्यादिषु नवसु। ४विलेपने न० ५भेषजे ६द्रुमविकारे ७तत्सम्बन्धिनि च त्रि० मेदि०। ८जतुनि ९विनये न० हेम०। १०मद्ये न० राजनि०। द्रव्यलक्षणमौलुक्यशब्दे १५८६ पृ० उक्तं तद्भेदाश्च नव "पृथिव्यापस्तेजो वायुराकाशं कालोदिगात्मा इति द्रव्याणि" कणा० सू० "इदानीमपवर्गभागितया सर्वपदार्थाश्रयतया च प्रथमोद्दिष्टस्य द्रव्यपदार्थस्य विभागं विशेषोद्देशञ्च कुर्वन्नाह पृथिव्याप इति इतिकारोऽवधारणार्थः तेन नवैव द्रव्याणि नाधिकानि न न्यूनानि वेत्यर्थः। ननु विभागबलादेव नूनाधिकसङ्ख्याव्यवच्छेदसिद्धौ किमितिकारेणेति चेत् उद्देशमात्रपरतयाऽपि सूत्रसम्भवे विभागतात्पर्य्यस्फोरणार्थतयैवेतिकाराभिधानात् सुवर्णादीनामीश्वरस्य चात्रैवान्तर्भावात् अन्धकारस्य चाधिकत्वेनाशङ्क्यमानस्याभावत्वव्युत्पादनादेतदध्यवसेयम्। असमासकरणन्तु सर्वेषां प्राधान्यप्रदर्शनाय" उप०वृ०। वैद्यके तु तस्य पञ्चविधतोक्ता यथा "रसोगुणस्तथा वीर्य्यं विपाकः शक्तिरेव च। पञ्चानां यः समाहारस्तद्द्रव्यमिति कीर्त्त्यते" इति भिषग्वराः। प्रकारान्तरेण च पञ्चविधम् अत्यन्तकठिनकठिनार्द्रकोल्वणद्रवद्रव्यभेदात्। द्रव्यभेदानां गुणवत्तावधिश्च वैद्यकोक्तः यथा "गुणहीनं भवेद्वर्षादूर्द्ध्वं तद्रूपमौषधम्। मासद्वयात् तथा